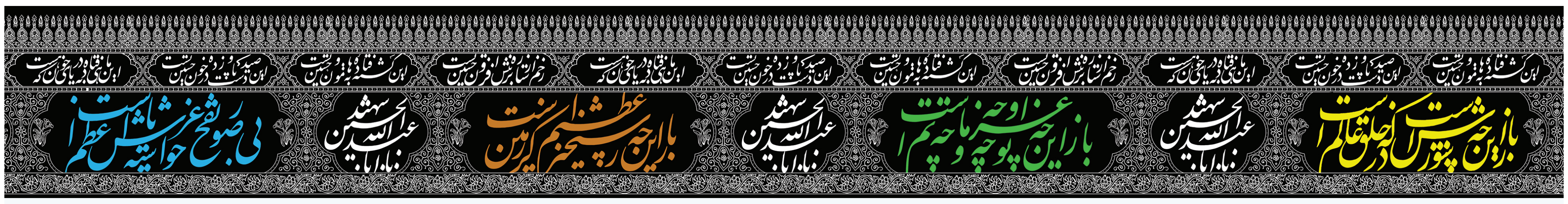
باز این چه شورش است که در خلق عالم است
باز این چه نوحه و چه عزا و چه ماتم است
باز این چه رستخیز عظیم است کز زمین
بی نفخ صور خاسته تا عرش اعظم است

تا زنده‌ای به هر نفسی یا حسین(ع) بگو

بیش از ۴۰۰ آیین عزاداری و ابراز ارادت به خاندان امام حسین(ع) در کشورمان به ثبت ملی رسیده است

گزارش

مریم باقرپور
روزنامه‌نگار

اگرچه بسیاری از سنت‌های عزاداری ماه‌های محرم و صفر شهرهای مختلف کشورمان، شباهت‌های زیادی با هم دارند، اما عزاداری محرم با فرهنگ و آداب شهرهای مختلف درهم آمیخته است و هریک از مناطق کشورمان هم سبک و سیاق خود را در عزاداری و برپایی خیمه سوگواری دارند. برپایی دسته‌های عزاداری، تعزیه، گرداندن علم و نخل و تهیه غذای نذری از جمله مراسمی است که در شهرهای مختلف کشور برپا می‌شود و تعدادی از این آیین‌ها در میراث فرهنگی به‌عنوان میراث معنوی ناملموس به ثبت رسیده‌اند. به تازگی هم «روضه خانگی حضرت اباعبدالله‌الحسین(ع)» در فهرست این میراث قرار گرفت و تعداد این آثار در کشور به بیش از ۴۰۰مورد در زمینه نذری، تعزیه، علم‌گردانی و نخل‌گردانی، خیمه‌سوزی و... رسید.

نخستین‌ها

مراسم سنگ‌زنی، تعزیه، سینه‌زنی و آیین‌هایی از این دست در کشور زیاد است. در ادامه نگاهی داشته‌ایم به نخستین آیین‌های ثبت شده توسط سازمان میراث‌فرهنگی در فهرست میراث ناملموس کشورمان؛ اگرچه ممکن است برخی از اینها قدمت‌شان کمتر از آیین‌های مشابه در شهرهای دیگر باشد.

مراسم هشتم محرم حسینیه اعظم زنجان

زمان ثبت: ۱۵دی ۱۳۸۷
شماره ثبت: ۱۰

ویژگی: قدمت مراسم هشتم محرم حسینیه اعظم زنجان به دوره قاجار می‌رسد و هر سال جمعیت زیادی در این روز گردهم می‌آیند. تا جایی که اواخر دهه ۸۰ و همزمان با ثبت این میراث معنوی بیش از ۲۰۰هزار نفر از روستاها و شهرهای مختلف استان زنجان و شهرهای مختلف کشور و حتی علاقه‌مندانی از خارج از کشور در این مراسم شرکت کردند. همچنین سال ۱۳۳۳ تعداد ۳رأس گوسفند در این مراسم ذبح شد که اواخر دهه ۸۰ این آمار به بیش از ۱۱هزار رأس دام رسید و دومین قربانگاه جهان اسلام بعد از منا محسوب شد.

تعزیه تفرش

زمان ثبت: ۲۶بهمن ۱۳۸۷
شماره ثبت: ۱۳

ویژگی: رونق تعزیه شهرستان تفرش از زمان قاجار بوده و خاستگاه بسیاری از تعزیه‌گردانان «تکیه دولت» در عهد ناصرالدین شاه هم به شمار می‌آید. قدیمی‌ترین نسخه تعزیه‌خوانی تفرش ۳قرن قدمت دارد. این نسخه در ۲۰صفحه به خط شکسته نستعلیق در مدح حضرت علی(ع) تدوین شده است. تکیه قدیمی زاغرم تفرش به‌عنوان دومین تکیه خشت و گل ایران از دیگر مکان‌های اجرای تعزیه در ماه محرم است که از معماری خاصی برخوردار بوده و جزو آثار ملی ایران به ثبت رسیده است. گروه‌های تعزیه‌خوان تفرش در کشورهای فرانسه و ایتالیا شبیه‌خوانی کرده‌اند.

سنگ‌زنی اعلای سمنان

زمان ثبت: ۱۹اسفند ۱۳۸۸
شماره ثبت: ۸۳

ویژگی: مراسم سنگ‌زنی روستای اعلای سمنان که اهالی منطقه به آن سنج‌زنی هم می‌گویند، کوبیدن ۲چوب بر هم با ریتم خاصی است که با نوای حیدر؛ علی، یا حسین یا ابوالفضل همراه است. این مراسم که پیشینه طولانی در این روستای تاریخی دارد، هر سال روز ششم‌ماه محرم در این روستا برگزار می‌شود. گفته می‌شود ریشه این سنگ‌زنی به زنان و مردان قوم بنی‌اسد می‌رسد که پس از واقعه عاشورا وقتی به کربلا رسیدند و پیکر شهیدان را دیدند در سوگواری دیدن این صحنه، سنگ‌هایی را از زمین برداشته و بر هم کوبیدند و عزاداری کردند.

علم‌گردانی قشم

زمان ثبت: ۲۴خرداد ۱۳۹۰
شماره ثبت: ۲۴۳

ویژگی: گفته می‌شود «حیدرآبادی»ها که از ۹۰۰سال قبل پس از مهاجرت از عربستان در جزیره قشم ساکن شده‌اند، آیین سنتی علم‌بندان و علم‌گردانی را مرسوم کرده‌اند. سپس این آیین در خود شهر قشم به سنت تبدیل شده است. شیعیان قشم معتقدند «علم شمشیری» که شمشیری منقوش به آیات قرآنی بر بلندای آن نصب است متعلق به شاه نجف بوده و با گذشت ۹قرن، همچنان عزاداران امام حسین(ع) روز هفتم ماه محرم در حرکتی از روستا به شهر رفته و با طی طریق کیلومترها از مسیر صحرا و بیابان خشک به‌سوی شهر، دل‌ها را متوجه دشت نینوا و مظلومیت فرزند رسول خدا می‌کنند.

سینه‌زنی بوشهر

زمان ثبت: ۱۵اردیبهشت ۱۳۸۹
شماره ثبت: ۱۶۰

ویژگی: سینه‌زنی بوشهر با تشکیل حلقه‌های ویژه سینه یا بر (Bor) آغاز می‌شود. یک نفر به‌عنوان پیشخوان با خواندن نوحه‌های پیش‌واحد مجلس عزا را برای نوحه‌خوانی آماده می‌کند. در هر بر یا حلقه سینه‌زنی، افراد با دست چپ، کمر فرد کناری را گرفته و با دست راست سینه می‌زنند و سینه‌زن‌ها با هر ضربه به سینه، پای خود را حرکت داده و دور می‌چرخند. نوحه‌خوان اصلی، نوحه را با ۲ضرب به‌صورت هر ضرب روی یکی از پاها اجرا می‌کند و مردم هم در جاهای لازم پاسخ می‌دهند.

خیمه‌سوزان چهارمحال و بختیاری

زمان ثبت: ۲۵خرداد ۱۳۹۰
شماره ثبت: ۲۰۸

ویژگی: از ۹۰سال پیش همزمان با ظهر عاشورا و در آستانه شام‌غریبان آیین سنتی خیمه‌سوزان روز در شهر طاقانک شهرستان شهرکرد برگزار می‌شود. مردم شهر طاقانک که به گویش ترکی تکلم می‌کنند، براساس یک سنت دیرین، با برپایی خیمه‌های سبز و سفید رنگ در حاشیه کوه در طول دهه محرم، آیین خیمه سوزان را روز عاشورا برگزار می‌کنند. تعداد خیمه‌ها معمولاً به ۷۲می‌رسد و هنگام آتش‌زدن فریاد «وا حسین» و «وا زینب» طنین‌انداز می‌شود. در این مراسم مردم تا پاسی از شب در کنار خیمه‌های آتش گرفته به سینه‌زنی و زنجیرزنی می‌پردازند.

سقایی همدان

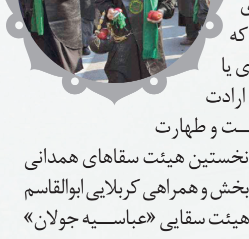

زمان ثبت: ۲۸آبان ۱۳۹۰
شماره ثبت: ۲۵۴

ویژگی: آیین سقایی یکی از قدیمی‌ترین نوع عزاداری در همدان به شمار می‌رود که در آن عزاداران با زمزمه‌های یا حسین(ع) یا ابوالفضل(ع) ارادت خود را به خاندان عصمت و طهارت علیه‌السلام نشان می‌دهند. نخستین هیئت سقاهای همدانی توسط مرحوم سیداحمد روح‌بخش و همراهی کربلایی ابوالقاسم سقا در سال ۱۲۷۷ با نام هیئت سقایی «عباسیه جولان» پایه‌گذاری شد. در هیئت مردان، لباس سیاه و سبز می‌پوشند و شیوه سقایی خود را پیرو و مرید ابوالفضل العباس(ع) می‌دانند.

نخل‌گردانی شاهرود

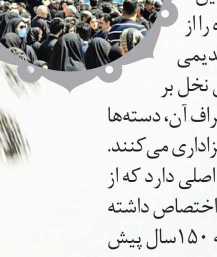

زمان ثبت: ۲۴خرداد ۱۳۹۰
شماره ثبت: ۲۱۷

ویژگی: هر سال روز یازدهم‌ماه محرم مردم شاهرود و روستاهای اطراف در محله تکیه زنجیری این شهر گردهم می‌آیند تا نخل سیاهپوش شده را از مقابل مسجد پای نخل تا مزار (قبرستان) قدیمی شهر حمل کنند. در قبرستان پس از گذاشتن نخل بر زمین و قرار گرفتن طوق و دیگر نشانه‌ها در اطراف آن، دسته‌ها و هیئت‌های مذهبی به‌ترتیب در مقابل نخل عزاداری می‌کنند. بزرگ‌ترین و قدیمی‌ترین نخل شاهرود ۹تیر اصلی دارد که از زمان ساخت به طوایف و فامیل‌های خاصی اختصاص داشته است. قدمت مراسم نخل‌گردانی در شاهرود به ۱۵۰سال پیش می‌رسد.

مراسم پخت آش حلیم ۲۸صفر البرز

زمان ثبت: ۲۲آذر ۱۳۹۱
شماره ثبت: ۶۰۵

ویژگی: پخت آش حلیم و نذر ریشه در برغان به همراه آش شله مشهدی‌ها همگی در ۲۲آذر سال ۱۳۹۱ در فهرست آثار معنوی قرار گرفت، اما شماره ثبت پخت آش حلیم جلوتر از تمامی نذری‌هاست و به همین دلیل در شمار نخستین نذری‌ها قرار گرفت. این آش از ۸۰سال پیش در کرج توسط ۲ قوم یزدی‌ها و اراکی‌های ساکن شهرستان پخته می‌شود. در شیوه طبخ این آش، مواد حلیم استفاده می‌شود، با این تفاوت که عدس و لوبیا و نخود را هم به این حلیم می‌افزایند.

۱۴ آیین محرمی ثبت‌شده تهرانی‌ها

گرچه برای تهرانی‌ها، آیین‌های عاشورایی اغلب با دسته‌های عزاداری، طبل و سنج همراه است، اما در برخی محدوده‌ها مراسمی برگزار می‌شود که پس از گذراندن مراحلی به‌عنوان میراث معنوی کشور به ثبت رسیده‌اند.

- تعزیه در ساوجبلاغ
- مهارت علامت‌سازی
- مراسم تعزیه‌خوانی تکیه نیاوران
- آیین سنگ‌زنون صبح عاشورای کن
- عزاداری عاشورا در تکیه سادات اخوی
- مراسم تعزیه‌خوانی تکیه بزرگ تجریش
- مراسم علم‌گردانی روستای کلین شهری
- آیین دسته‌روی محرم شهرستان فیروزکوه
- تعزیه‌خوانی قوم بنی‌اسد در پیشوای ورامین
- مراسم حرکت کاروان اسرای شهرستان ورامین
- هنر اجرای تعزیه و آیین عزاداری تکیه‌شوفرها
- آیین نخل‌گردانی در تکیه بزرگ محله حصار بوعلی
- مراسم جامه‌پوش کردن علم محله درویش شهرستان دماوند
- مراسم حمل علم روز هفتم محرم در روستای سربندان دماوند

پرده‌خوانی محرم در فهرست ملی‌ها

یکی از هنرهای نمایشی عامه که قدمت دیرینه دارد، پرده‌خوانی است. این هنر به نقل واقعه عاشورا و دیگر وقایع مذهبی به وسیله نقاشی‌های روی پرده می‌پردازد. از این هنر با عناوین پرده‌داری، پرده‌گردانی و شمایل‌گردانی نام برده می‌شود. همزمان با فرارسیدن ماه محرم در بسیاری از شهرها و روستاها این هنر اجرا می‌شود و در تهران هم تئاترشهر میزبان برخی از پرده‌خوانی‌هاست. هدف اصلی از اجرای پرده‌خوانی، ثواب رساندن، ثواب بردن و تحریک احساسات مذهبی بینندگان است. این هنر ۳۱مرداد سال ۱۳۸۸ با شماره ۳۹ در فهرست میراث ملی کشور به ثبت رسید.

تعزیه در جهان

ایران سال ۲۰۰۶، به‌عنوان چهلمین عضو به کنوانسیون پاسداری از میراث فرهنگی ناملموس پیوست و ۲۸آوریل ۲۰۱۰، توافقنامه‌ای برای تأسیس مرکز مطالعات منطقه‌ای پاسداری از میراث فرهنگی ناملموس در آسیای غربی و مرکزی تحت نظارت یونسکو، میان دولت ایران و یونسکو امضا شد. از آن سال ۲۱اثر از آداب و آیین، هنرهای نمایشی، مهارت‌ها، دانش و فرهنگ ایران در یونسکو به ثبت رسیده است. در زمینه محرم هم هنر تعزیه سال ۲۰۱۰ در فهرست میراث فرهنگی ناملموس یونسکو ثبت شد.

۱۵۰ آیین و مراسم سنتی گوشه و کنار این سرزمین مانند زیارت منبر، آیین سلام، شام غریبان و... در سازمان میراث فرهنگی مرتبط با محرم به ثبت رسیده است.

۶۷ اجرای مراسم شبیه‌خوانی و تعزیه جزو میراث ناملموس قرار گرفته که شامل اجرای مراسم در شهرها و حتی روستاهای دوردست می‌شود.

۴۱ محدوده در کشور مراسم آیینی نخل‌گردانی و طبق‌گردانی دارند که به ثبت ملی رسیده و یکی از شناخته‌شده‌ترین آنها در یزد است.

۱۵ شهر و روستای کشور توانسته‌اند شیوه سینه‌زنی و زنجیرزنی‌شان در ایام محرم را جزو میراث ناملموس به ثبت برسانند.

۵ محدوده در کشور هنر سقایی‌شان در فهرست میراث ناملموس ثبت شده تا تشنگی دشت کربلا فراموش نشود.

۱۰ نوع شیوه پخت نذری در ایام محرم توسط هیئت‌های شهرهای مختلف جزو میراث معنوی قرار گرفته است.

۱۴ شهر و روستا توانسته‌اند آیین سنگ‌زنی‌شان را به ثبت برسانند. البته در برخی از این مکان‌ها به جای سنگ از چوب استفاده می‌شود.

۴ آیین بزرگداشت حضرت علی‌اصغر(ع)، پرده‌خوانی، محتشم‌خوانی و مرثیه‌خوانی برای امام حسین(ع) براساس اشعار محتشم کاشانی و مرثیه‌خوانی برای امام حسین(ع) به سبک بحرالطویل در فهرست آثار ملی به ثبت رسیده‌اند.

۳۳ آیین واثر در سال‌های ۱۴۰۰ و ۱۴۰۱ در فهرست آثار ناملموس به ثبت رسید که ۲ مورد از آنها ملی است.

نگاه

نیلوفر ذوالفقاری؛ روزنامه‌نگار

ردپای عاشورا در هنر و ادبیات آیینی ماندگار شده است

روایت صادقانه و عاشقانه

ردپای حماسه عاشورا بر همه شاخه‌های هنری قابل مشاهده بوده و در دنیای ادبیات و هنر، دستاوردهای ارزشمندی در دسته آثار عاشورایی در سالیان گذشته توسط هنرمندان ایرانی به‌دست آمده است. پژوهشگران و هنرمندان آیینی معتقدند آثار عاشورایی از قوی‌ترین آثار حوزه‌های مختلف هستند و عشق به سالار شهیدان، درخت پربار هنر و ادبیات عاشورایی را سبز نگه‌داشته است.

ادبیات عاشورایی

مهدی قزلی، نویسنده و پژوهشگر:

تا قیامت می‌توان درباره عاشورا نوشت

خود واقعه عاشورا، پر از ادبیات است. کافی است یک‌بار رجزهایی را که در کربلا خوانده شده مرور کنیم تا ببینیم چقدر ادبی هستند. ادبیات عاشورایی هم باقی‌مانده بستر اتفاقی است که در کربلا افتاده، همه درام‌هایی که ادبیات می‌شناسد در این واقعه مرور می‌شود، موضوعاتی مانند انتقام، حماسه، مقابله با ظلم، دفاع از نزدیکان، تشنگی، آبرسانی و... که در تاریخ و ادبیات ریشه دارند و درباره آنها داستان‌ها و شعرهای زیادی نوشته شده است، در اصل اتفاق به‌صورت فشرده و در زمانی کوتاه رخ داده‌اند. من فکر می‌کنم از حالا تا قیامت همچنان می‌شود درباره عاشورا و کربلا نوشت و کار کرد، بدون اینکه هیچ کاری جای دیگری را تنگ کند. امام‌حسین(ع)، بخش مهمی از هویت ماست و من این موضوع را در ماجرای کتاب «پنجره‌های تشنه» بیشتر از قبل لمس کردم. یکی از مهم‌ترین پارامترهای هویتی این جغرافیا و این فرهنگ، عاشوراست؛ نام امام‌حسین(ع) که می‌آید، رفتارها یک‌شکل می‌شود و امام حسین(ع)، ریسمان اتصال هویتی ماست پس اصلا از زندگی ما جدا نیست. من نمی‌پسندم که آثار عاشورایی را در دسته‌بندی مذهبی جا دهیم و بگوییم موضوع مثلا اجتماعی نیست، چرا که امام حسین(ع) و زندگی او جنبه‌های متفاوتی دارد که همه آنها مهم هستند.

آواهای عاشورایی

سیدعباس سجادی، شاعر و پژوهشگر:

نغمه‌های عاشورایی زنده‌اند

همانطور که معتقدیم ذکر مصیبت‌ها، مرثیه‌ها و شعرهای عاشورایی باید مبتنی بر مقتل‌ها و پشتوانه تاریخی مستند داشته باشند، نغمه‌های عاشورایی هم تاریخچه‌ای از انواع ارائه در گذشته دارند. از جمله اجتماعی‌ترین آنها، تعزیه‌هاست و بعد مداحی‌ها، مصیبت‌خوانی، گریز زدن و... هر کدام از این نغمه‌ها فرهنگ مخصوص خود را دارند. نداشتن شناخت کافی مداحان جوان از نغمه‌های اصیل عاشورایی و دچار شدن به روزمرگی، آسیب بزرگی است که در این حوزه اتفاق افتاده است. مداحان جوان به جای اینکه آثار اصیل را الگو قرار دهند، ترانه‌هایی را به شکل مداحی ارائه می‌کنند که فقط شعرشان عوض شده است، چیزی که من نام مداحی پاپ را روی آن گذاشته‌ام. افرادی مانند مرحوم سلیم موذن‌زاده اردبیلی یا محمدعلی کریم‌خانی، با بهره‌گیری درست از موسیقی، بر نغمه‌های عاشورایی ما افزودند. کسانی که هوشمندانه توانستند در دوره دفاع‌مقدس از نغمه‌های عاشورایی استفاده و هیجان ایجاد کنند، صادق آهنگران و کویتی‌پور هستند. هیچ‌کدام از شعرهایی هم که انتخاب کردند، سخیف نبود. فکر می‌کنم در صدها سال، این مردم بوده‌اند که آیین‌های مذهبی و عاشورایی را حفظ کرده و به اینجا رسانده‌اند، پس بعد از این هم می‌توانند آن را هدایت کنند. برخی دخالت‌ها اتفاقا آسیب‌زننده بهتر است وجود نداشته باشد.

نمایش عاشورایی

داوود فتحعلی‌بیگی، پیشکسوت تئاتر آیینی:

تعزیه ایرانی غنی است

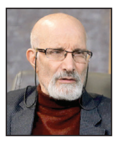

تعزیه مجموعه‌ای از چند هنر مثل بازیگری، موسیقی، اندیشه‌های عرفانی، شعر، ادبیات فارسی و... است. علاوه بر این هنرها، در سالیان، بخشی از آیین‌های قومی هم به تعزیه راه پیدا کرده‌اند. این است که از نظر هنر نمایشی، در میان گونه‌های مختلف نمایش ایرانی، تعزیه در قله می‌ایستد. تعزیه به همراه اپرای عروسکی، ادامه راه شبیه‌خوانی یا همان نمایش آهنگین واقعه عاشوراست که شکل و شمایل متفاوتی با نوع قدیم و کلاسیک آن دارد. خوشبختانه تعزیه ایرانی، به قدری غنی است و ظرفیت دارد که به هر تغییر و خلاقیتی، روی خوش نشان می‌دهد. از منظر زیبایی‌شناختی، تعزیه یکی از چشمگیرترین گونه‌های نمایشی است. هنرمندان تعزیه، به خوبی باید همه نقش‌های خوب و بد را ایفا کنند که جذابیت‌های زیبایی‌شناختی برای مخاطب داشته باشد. برای همین هم گاه می‌بینیم که نقش شمر را چنان هنرمندانه ایفا می‌کنند که مردم کاملا درگیر می‌شوند و تمام احساساتشان معطوف نمایش می‌شود. حتما ارزش و اهمیت واقعه عاشورا، بیش از هر المان دیگری است و بخش عمده‌ای از خاص و خواستنی‌بودن تعزیه‌ها، به عقیده و باور و عشق به ائمه و امام حسین(ع) برمی‌گردد.